

Момбек ӘБДӘКІМҰЛЫ,
жазушы

ҚАМЫСТЫ КЕЛІГЕ ТҮЮ НЕМЕСЕ САНСЫЗ САЛЫҚ ТҮРЛЕРІ

Зерттеушілердің тұжырымдауларынша, 1931-33 жылдар арасында қазақ даласында өткен ашаршылық нәубеті кезіндегі адам шығыны 2 миллионнан кем емес. Бір жарым жылдың ішінде қазіргі Оңтүстік Қазақстан облысының тұрғындарының санына пара-пар халықты (қазақты) жоқ қылған сол ашаршылықтың нәубеті мен зұлматы сұмдық болғаны анық.

1930-31 жылдардағы колхоздастыру кезеңінде әміршілдік-әкімшілік бұйрықшыл жүйе кеңінен етек алып, жергілікті белсенділер мен ОГПУ, НКВД қызметкерлері барлық жерлерде жұртты жаппай ұжымдасуға күштеп көндіруге кірісті. Бір-бірінен бірнеше жүз шақырым шалғайда жатқан ауылдар 1929-30 жылдарғы қыс мезгілінде көшіріліп, бір орталыққа топтастырылды. Мал атаулының 70-80%-ы колхоз меншігіне өткізілді. Егіс алқаптарынан орылған егін ұжымшарлардың қоймаларына жиналып, әр еңбекшіге еңбегіне қарай үлес беріле бастады. 1930 жылдың жазына қарай әр еңбекші төрт қой мен бір сиырдан артық мал ұстауға құқы болмады. Жоғарғы жақтың бұйрығын тезірек орындауға кіріскен аупартком, ауатком хатшылары мен төрағалары, түрлі деңгейдегі кеңестік ұйымдардың басшылары халықпен санаспай, төрт қой, бір сиыры барларды да бай санап, малдарын колхоз меншігіне өткізуді талап етті. Талаптары орындалмаған жағдайда малын бермеген адамдарды жау санап, соттауға, жер айдауға дейін барды. Әділеттікке жүгінбек болғандарға: «Шын социализмге көшу жолында сотталмаған ешкім болмайды», – деген жауап берілді.

КазАКСР өлкелік комитетінің хатшысы Голюдовтың «Колхоздасуды жылдамдату үшін теріс пиғыл таратушы 15-20 адамды атып тастауға болды» деген әпербақан сөзі газетке жарияланған, оны қағып әкеткен жергілікті белсенділер өздеріне сәл қарсы сөйлегендерді таяқтау тұрмақ, атуға дейін барды. Бір ортаға жиналған малдар мал жайын білмейтін қолдарға өтіп, төрт түлік әр түрлі себептермен қырыла бастады. Бірігіп еңбек етудің мәнісін ұқпаған, әрі колхоз қоймаларында жер жыртатын, шөп оратын, бидай егетін құрал-саймандардың тапшылығынан еңбекшілер дер кезінде маусымдық жұмыстарды атқара алмады. 1929 жылы Бостандықта Ыбақұл мен Қараман бастаған, 1930 жылы Созақта Аллақұл бас болған көтерілістер қазатқой қаймана тірлігін бұзған Голощекиндік солақай саясатқа қарсы көтерілген соғыстар еді. Дегенмен, ол көтерілістер мұздай қаруланған әскердің күшімен басып-жаншылды.

1931 жылдың жазына таман жұртты колхоздасуға ұйымдастыру науқаны ерекше өріс алды. Өлкелік партия ұйымы аудан-аудандарда ұжымдасу процесі өте нашар жүргізіліп жатқанына дабыл көтеріп, жергілікті басшыларды қатаң жазалауға дейін барды. Бұдан үріккен аудан, кеңес және колхоз басшылары қалайда бұл науқанды шапшаң жүргізуге тырысты. Нәтижесінде бір колхоз бір колхоздан мал, астық, сондай-ақ әр түрлі шаруашылық заттарын артық еншілеудің жолында бәсекеге түсті. Колхоз қорасындағы малдың саны, қамбадағы бидайдың көлемі өзгеден артық болуы үшін жеке шаруалардың еншісіндегі мал мен астықты тартып алып, бір ортаға жинау үрдісі осындай әрекеттерден туған. Белсенділер мен басшыларға олардың санын арттыруға басқадай жол да жоқ еді. Әр белсендінің жанында белінде бесатары, арқасында мылтығы бар милиционерлер еріп жүреді. Қару көрсе жандары қалмайтын жазған қазақ соңғы лағына, қабының түбіндегі бір уыс астығына дейін колхозға өткізіп, екі қолдарын мұрындарына тығып қала берді. Әлбетте, ел болғасын, көпшілік арасынан жүректілер де табылып, белсенділерге айбат шеккендер де болды. Ондайлар қатаң жазаланды. Қалғандарын шолақ белсенділер: «Колхоз меншігіне өткізілген малдарыңнан сендерге ай сайын үлес беріледі. Астық үлесі де ай сайын таратылады. Тек сендер колхоздың егінін егіп, шөбін орып, жерін жыртсаңдар болды. Күнкөріс мәселелеріңді өкіметтің өзі шешеді», – деп алдады. Шынтуайтына келгенде жоғарыдағы басшылар белсенділерге

колхоздасудың мәнісін осылай түсіндірген болатын. Өздеріне дем беріп, айтақтаған өкіметке құлай сенген сол белсенділер, расында да, келешекте бір ортақ қазаннан, яғни колхоз қазынасынан үлес алып, күн көреміз дегенге қатты иланған. Мұндай бастаманың неге апара жатқанын ұққан, оған қарсы тұрған кейбір колхоз бастықтары мен ойлы белсенділер де болған. Алайда, шын мәнінде халықшыл ондай азаматтарды бір түнде тұтқындап, алыс абақтыларға айдап әкетіп отырған.

1931 жылдың күзіне таман Голощекин әр аудан, әр колхозға бұрын-соңды болмаған мөлшерде мемлекетке ет салығын өткізуді бұйырған. Еттер пойыз тоқтайтын стансаларға жеткізіліп, вагон-вагондарға артылып, Ресейдің орталық қалалары мен Сібірге, Қиыр Шығысқа жөнелтілген.

Осы жерде жергілікті басшыларға тағы да қиындық туды. Колхоздасу ұранына еріп, жоғары жаққа өз ауылдары мен колхоздарындағы малдарды өтірік ақпармен еселеп көбейте көрсетіп, рапорт бергендер ет салығын орындаймыз деп, қораларында бірде-бір малдың қалмағанын кейін білген. Өйткені, ет салығы әр аудан, әр колхоздың меншігіндегі мал басына есептеліп салынған болатын. Қағаздағы тізімі бойынша малдардың 50 проценті етке өткізілсе, қалған 50 проценті колхоз қораларында қалуы тиіс-тін. Көптеген аудандар мен колхоздардың орталық комитетке өтірік есеп бергені соншалық, кейбіреулері ет салығын түгел орындауға да шамалары келмей қалған. Голощекин бастаған партия комитетінің қаһарынан ыққан төменгі дәрежедегі басшылар мұндайда не істесін? Тағы да халықты сорлатуға кіріседі де.

1931 жылдың 1-ші желтоқсанында барша қазақтың үлкен бақытсыздығына орай қалың қар түсіп, күн бірден суытқан. Жылы болады деген Оңтүстіктің өзінде күннің суықтығы 10-15 градусқа төмендеген. Ала жаздай жұрттың бар малы мен астығын алашапқын болып бір ортаға жинаған өкіметтің жауапты адамдары сол кезде қыста қолда ұсталынатын төрт түліктің жем-шөп базасын жасауды еске де алмаған ғой. Қалың қар жауып, күн бірден суытқанда малға беретін азық таппай қатты қысылған аудан басшылары мен кеңес белсенділері күнде жиын жасап, тығырықтан шығудың жолын іздей бастайды.

«Коммунистік партия кез келген қиындықтан шығудың жолын табатын даналыққа ие» деп өзеуреген аупартком хатшылары қолда бар малды аман алып қалудың адам күлерлік амалдарын қарастырады. Мысалы, Ленгір аупарткомның хатшысы Лев Севиридович Своик осы мәселеге қатысты Ақсуда (ол кезде Ленгір, Ақсу-Сайрам аудандарының орталығы Ақсуда болған): «Жолдастар, қар жауып, аяз ұрғалы бері азықсыз қалған малдарды аштан қырып алмаудың жолын қарастыруда едік. Біз бүгін оның көзін таптық. Ертеңнен бастап өз колхоздарыңыздағы шаруа-жұмысшыларды өзен жағасындағы, тау етегіндегі ағаштардың майда бұтақтарын кестіруге, сай-сайдағы қалың қамыстарды орғызуға жұмылдырыңыздар. Біз қыстай малдарға ағаштардың бұтақтары мен қамыс беріп асырап шығамыз», – деп бұйрық береді. Бірақ малдың сырын білетін қазақ төрт түліктің қай түрін болмасын, ылғи ағаштардың шыбықтарымен, қамыспен ұзақ сақтап қала алмасын жақсы білген. Шыбық пен жұмсақ бұтақтарды үнемі жей берген мал, әсіресе, қой-ешкі іш тастап, тышқақ кеселіне ұшырайды да, түбі опат болады. Ал қой-ешкі жей алатын майда бұтақтарды қара мал, яғни сиыр жей алмайды. Ал қамысты жылқы ғана жей алады. Бірақ оған да ұзақ уақыт қамыс беруге болмайды. Ал сиыр мен қой-ешкі қамысты жесе, іштері тілініп өледі. Жиналыста әлгіндей ұсыныс көтерген Л.С.Своикке біраз белсенділер осындай себеп-салдарларды көлденең тартып, бұндай тәсілмен малдарды уақытша ғана аман сақтауға болатынын, ал қысқы буыны қатқан қамысты ешқандай малға беруге болмайтынын, тек жаздың басында көк құрақ күйінде орылған қамыс қана төрт түліктің азығына жарайтынын айтып, қарсы шығады. Өзіне қарсы сөз айтқандарға Своик іле-шала: «Бір жолдастар «қамысты бүтіндей малға беруге болмайды» деді. Егер оны ұнға ұқсатып, әбден майдалап берсе, оны жеген мал өлмей ме?», – дейді. «Онда өлмейді, – дейді бір топ қазақтар. – Бірақ қамысты ұнға ұқсатып майдалайтын құрал жоқ». «Ауыл, колхоздардағы әр қазақтың үйінде бидайды ұн қылып тарта-тын қолдирмен бар-а? Әр шаруа он-жиырма бау қамыс орып келсін де, оны үйіндегі қол диірменмен ұнға ұқсатып, майдалап берсін. Ұнға ұқсап ұнтақталған қамысты сендер малдарға беріңдер», – деген...

Бұл тәрізді көрсоқырлық тұжырым бір Ленгір ауданында емес, төңірегінде қамыс өсетін күллі Қазақстандағы ауылдарда айтылғаны кәміл. Бірақ қамысты ешкім қолдирменге салмағаны ақиқат. Қамыс бидай емес, қолдирменге жүрмейді. Соған қарамай Своик сияқтылар «осындай шаруаны атқарып жатырмыз» деп жоғарыға мағлұмат бергені анық.

Көптеген колхоздарда етке өткізілуден аман қалған малдарды жем-шөптің жоқтығынан қолдан әдейі қыру уақиғалары да орын алған. Атап айтар болсақ, Қаратас ауданында 112 сиырды, Мерке ауданында 107 сиырды, Жуалы ауданында 29 сиырды қарасан дерті жұқты деген сылтаумен улап өлтірген. Ленгір ауданында 300 жылқыны маңқа ауруына шалдықты деп, атып тастаған. Қолдан өлтірілген малдарды көздері қарауытып жүрген аштар жеп қоймасын деген ниетпен жерге көмген немесе жағармай шашып өртеген.

Жарты жылдың ішінде Қазақстандағы барлық малдың 70-80 процентіне дейін сойғызып, етке өткіздірген Голощекин қыс қаһарына мінген желтоқсанның басында, нақтылап айтқанда, 9-ы күні аупартком хатшылары мен шаруашылық басшыларына «Елімізге жүн керек. Тез әрі қысқа мерзімде Отанға 100 мың тонна жүн өткізіңдер!» деп нұсқау берген. 1931 жылдың желтоқсан айында қазақ еліндегі шаруашылықтарда қалған қойлардан мұнша мөлшердегі жүнді қырқып, өткізу мүмкін емес еді. Өйткені сонша тонна жүн беретін қой да жоқ-тұғын. Соған қарамай әрі қыста қазақ ешқашан да қой қырықпайтынын біле тұра, жоғарыдағыдай нұсқау берген. Онсыз да тал-дарақтың бұтағы мен қабығын кеміріп аштан қырылуға шақ тұрған қойларды қырқу туралы хабарды естігенде малға жаны ашығандар бас көтеріп, бір дүрліккен. Дүрлігу ауыл арасынан аспай, өкімет шешіміне қарсы сөз айтқандар оңбай жазаланған. «Голощекин мен өкіметтің бір білетіні бар» деп нұсқауға мойынсұнған белсенділер ауыл тұрғындарын колхоз қораларындағы қойларды қырқуға үгіттеген. Үгіттегеннен бұрын, солай етуге мәжбүрлеген. Күніне төрт қой қырыққанға болмаса қырқымшыға жәрдемші болып, жүн тасып, қой жығып бергенге «бір бөлке нан тұтас күйінде беріледі» деп, аш қазақтарды дәмелендіріп те қойған. Өзі аш, әрі жүнді қырқылған қойлар, аязды күнде оңсын ба, суық қораларда арам қатқан. Осындай арам қатқан қойлардың да өліктері жұртқа берілмей, жерге көмілген, өртке оранған.

1929-30 жылдары қара халыққа есепсіз салық салды. Бұл да қазақты рухани және моральді, материалды түрде әлсіретудің бір жолы-тұғын. Салықтың көп болғаны соншалық, жұрт олардың есебінен жаңылысты. Шүберек салық, мүйіз салық дегендер шықты. Шүберек салыққа – ескі киімдерден бастап, алаша, сырмақ, киіз, қыл-арқанға дейін өткізу жатты. Мүйіз салыққа – ешкінің, қошқардың, сиырдың мүйіздері жатты. Бірақ жазған қазақ осынша салықтың неге керек екенінде, олардың өкметтің қай кәдесіне жарап жатқанында шаруасы болмады. Шындығына келгенде, шүберек салық та, мүйіз салық та еш кәдеге жарамай, жиналып алынған соң өртелініп отырылды.

1927 жылы бүкіл Қазақстанда мал саны 42 миллион болса, 1933 жылы 3 млн. 989 мыңға түскен. Демек, 6 жылдың ішінде 38 млн. бас мал құрыған. Осы есептерден-ақ коллективтендіру мен ашаршылықтың қазаққа тигізген зұлматының қандай болғандығын көре беріңіз.

1926 жылы Сырдария округінде 6 млн. 680 000 бас мал болса, 1933 жылдың аяғында барлық төрт түліктің саны 800 мыңға түскен. Бес-алты жылдың ішінде мал мен жанның басы өсудің орнына қаншама есе кеміп кеткен деңіз. Оңтүстік Қазақстанның басым бөлігі таулы аймақ болғандықтан, жеміс-жидегі бар, ауланар аңы бар болса да, 200 мыңнан аса қазақтан айырылған. Ал енді қу жазық пен шөлейтті даланы мекендеген қазақтардың халдері нешік болғанын өзіңіз пайымдай беріңіз. Қу тамаққа сеп таппаған аш қазақтар нені талғажау етпеген деңіз. Шөп-шалам, өлексе жеп, қалғаны қалып, қалмағаны ісініп-кеуіп, айдалада қаңғып өлген ғой. Ит, мысықтар, сарышұнақтар адамдарға ұстатпай қойған. 1931-32 жылдары Қазығұрт етегі мен Келес жағасында Рысқұловтың бастамасымен Шымкент-Ташкент төте темір жолының құрылысы жүрген. Аяқталмай қалған сол құрылыста біздің өлкенің адамдары еңбек етіп, аштықтан аман қалған.

дары үшін ұжымдастыруды күштеп, ерекше зорлықпен енгізу КСРО-ның 10 миллион адамын өмірден әкетті – бұл деректі Сталиннің өзі айтқан. Қаза тапқандар ауылшаруалығының, мал шаруашылығының, өсімдік өсірудің білгірлері, яғни шауаршылықтың ең білікті адамдары. КСРО халықтарының ішінде қаза тапқандар өзгелерден көбірек қиыншылық көрді, себебі олар қиын жағдайда қалып қойған еді: жартылай көшпелі шаруашылықты жер өңдеу ісінің дамымағандығын, климаттың қолайсыздығын қосыңыз. Қоғамдастыру қарқыны, ұжымдастыру әдісінің азабын айуандық деп атамасқа болмас. Елде индустриализацияны жедел түрде жүргізу керегін түсінуге болар, Батыста тұтанған соғыс өрті осы аймаққа да қауіп келтіре бастаған еді. Алайда, шаруаны соқыр тиынын қалдырмай тонау мен елдің ең шұрайлы өлкесін жаппай ашаршылыққа ұшыратып, миллиондаған жазығы жоқ адамдарды құрбандыққа шалу – соғысқа деген шынайы дайындықтың көрсеткіші ме?

Шаруаға деген большевиктік саяси ұстаным тұрғысынан, яғни, кез келген жеке шаруа, ол мейлі, орта шаруа болсын. Кеңес билігінің қас жауы саналған кезеңде ұлы жұттың алдын алу мүмкін емес еді. Азамат соғысы жылдары шаруаларды Троцкийдің идеясымен арзанқол жұмыс күшінің армиясына айналдырды, оларды тіркеп алып елдің кез келген бөлігіне апарып тастай салып, іріп-шіріген құрылысқа жегіп, болмашы тиын-тебенге күндіз түні дамылдатпай жұмыс істетті.

Қазақстанның, сонымен қатар, партиялық міндеттерді орындаушыдан да жолы болмады: Голощекин өзге қаныпезер кеңескерлердің ішінде өзінің шектен тыс қысымдылығымен ерекшеленді.

Біз аштық туралы әңгіме қозғағанда бірден 1930 жылдар еске түседі. Алайда, Қазақстан одан бұрынырақ, 1920 жылдарда аштық зардабын тартты ғой. Сондықтан зерттеушілер осы мәселемен айналысқанда оны бірінші және екінші аштық деп бөліп қарастыруы керек шығар. Бірінші аштықтың зұлматы да ауыр болды. Ол аштықтан күллі ел зардап шеккенімен, жұт көбінесе Оңтүстік аймақты қамтыды. 30-жылдары әртүрлі деректер бойынша, 1,5 млн-нан 2 млн-ға дейін адам мерт болса, бірінші аштықта миллионға жуық халық көз жұмды. Бас-аяғы 10-15 жылда қазақтардың тең жартысы баудай түсті. Әлемдік тарих мұндай ауқымдағы трагедиямен таныс емес. Сондықтан, әрбір қазақ бұл трагедияны білуі, естен шығармауы тиіс.